

En mand med en sag

Af Erik Nørkjær

Spredte betragtninger fra en halvstuderet røver - om Jakob Knudsen og antologien ”Jordens Grøde og Himlens Væde”

”Det er næsten hundrede år siden, forfatteren Jakob Knudsen døde, men lige nu er han midt i en lyslevende debat om kristendommens forhold til samtiden og det moderne”. Sådan kunne man læse i slutningen af 2014 i anledning af Jakob Knudsen Selskabets udgivelse af antologien *Jordens grøde og himlens væde – læsninger og perspektiver i Jakob Knudsens forfatterskab*.

Det skulle glæde, om det var tilfældet, at Jakob Knudsen igen kommer til ære og værdighed, for sandt at sige har hans forfatterskab i mange år levet en skyggetilværelse, og hans værker er stort set ikke blevet læst, udover af de mest bedagede beboere af landets præstegårde og nogle få yngre teologer og litterater. Han er kendt og anerkendt af en pæn del af de præster, som er på vej til at gå på pension, men mange yngre teologer ved knapt nok, hvem han er.

”Jorden grøde og himlens væde” udkom i september 2014, og for en udgivelse af sin art er den overraskende nok blev lidt af en bestseller. 11 af Jakob Knudsens prosaværker og den storslåede salme ”Se nu stiger solen” behandles i bogen. Bidragyderne er et stærkt felt af teologer og litterater – alle yderst kompetente. Der er i vidt omfang tale om de mest kendte af Jakob Knudsens værker, som hver især behandles med stor indsigt og indføling. Det er alt sammen vederkvægende læsning. Nedenstående fokus på især ”Den Gamle Præst” og ”Gjæring-Afklaring” er derfor ikke udtryk for nogen vægtning eller rangordning af bogens bidragydere.

Jakob Knudsen er en forfatter, der i første halvdel af det 20. århundrede virkelig blev læst. Og ikke kun i præstegårdene. Min egen mor, som er født i 1922 og opvokset på landet har fortalt, at der til den daglige aftenoplæsning ud over Morten Korch, Henrik Pontoppidan og øvrige blandede bolcher jævnligt var Jakob Knudsen på programmet.

Omkring og efter 2. verdenskrig var han en af landets mest læste forfattere, men Willy Sørensens litterære karaktermord på Knudsen i 1961 med artiklen ”Det forgudede traume” sendte næsten fra den ene dag til den anden forfatterskabet ud i glemslens mørke. En skæbne lig den, der overgik Martin A. Hansen. Fra 1960’erne og frem var det Rifbjerg, Panduro og alle kammeraterne, der kom til at sætte dagsordenen på det litterære parnas i Danmark. Litteratur med kristendom som klangbund var ikke længere comme il faut.

Men måske er der virkelig en fornyet interesse for denne dinosaur i dansk litteratur. Alene den kendsgerning, at en gruppe af gode folk har kastet sig over forfatterskabet og stiftet et litterært selskab tilegnet Knudsen og hans værk, giver baggrund for en vis optimisme.

Senest har en gruppering med udspring i sidste års bispeudvalg i Viborg afholdt et særdeles velbesøgt seminar om Jakob Knudsen og hans forfatterskab.

R O D I D E T G R U N D T V I G S K E

Jakob Knudsen blev født i 1858 som søn af Nanna Boisen og Jens Lassen Knudsen. Faderen var højskolelærer hos Christen Kold og senere sognepræst i Aggersborg ved Limfjorden. Der er sagt og skrevet meget om faderen og forholdet mellem ham og sønnen, især angående de temmelig autoritære opdragelsesmetoder med stort ansvar og streng disciplin, der gjorde sig gældende i hjemmet. Jakob Knudsen har da også indrømmet, at faderen til tider var lige krævende nok for et barn. Men han har i samme åndedrag fastslået, at faderen var altafgørende i dannelsen af hans karakter, og han priste sig lykkelig over sin skolegang med hjemmeundervisning ved forældrene og en smule hjælp fra hjemmelærere. Jakob Knudsen har selv beskrevet det som ”den mest udprægede, mest levende højskoleundervisning, der nogensinde er given.”

Barndomsårene i Aggersborg var formative for Jakob Knudsen, ligesom familiens udpræget grundtvigske vækkelseskristendom har sat sig spor i hele hans forfatterskab. Vel at mærke ikke udelukkende i positiv forstand, hvilket jeg skal vende tilbage til.

Jakob Knudsen var samtidig med sin noget bredere anerkendte forfatterkollega Henrik Pontoppidan. De to nærede en gensidig beundring for hinanden, og det menes, at den nidkære præst Mads Vestrup i Pontoppidans roman ”De Dødes Rige” har Jakob Knudsen som forlæg. Hvor Henrik Pontoppidans romankunst er karakteriseret ved bl. a. et ualmindeligt smukt, letflydende og næsten nutidigt sprog, som gør ham lettilgængelig også i dag, kan Jakob Knudsen være noget tungere at danse med. Knudsen og Pontoppidan kommer begge ud af grundtvigske præstefamilier, og deres prosaværker deler på lange stræk emnekreds og miljø. Et andet fællestræk er begges nådesløse blik for kirkelig og politisk farisæisme og dobbeltmoral.

F O R F A T T E R E N S S T E M M E

Litterater har jævnligt fremhævet Pontoppidans ”tvetydighed” – altså den kendsgerning, at det i hans værk er vanskeligt – for ikke at sige umuligt – at bestemme forfatterens egen position. Det samme kan man ikke just sige om Jakob Knudsen. Han er, som det blev sagt allerede i hans egen tid ”en mand med en sag”. Og vel at mærke ikke blot i sin essayistik og foredragsvirksomhed. I alle hans romaner finder man forfatterens stemme. Han er selv til stede.

Hvad siger så den stemme, og hvem var manden bag stemmen? Ja, først og fremmest er han naturligvis præget af sin opvækst, den strenge opdragelse og en kristendom stærkt præget af både Grundtvig og Luther. Lov og evangelium var ikke ligegyldige størrelser, men uadskillelige og hinandens forudsætninger! Faderen var ”1. generations-grundtvigianer” og tæt på Grundtvig, men ikke af den sværmeriske slags. Jakob Knudsen var og blev

grundtvigsk men havde et godt øje for de udskejelser og det sværmeri, som tidligt blev en del af bevægelsen. Som ung var han politisk uvidende, trods at man må formode, at hjemmet var stærkt knyttet til den grundtvigsk/kirkelige del af partiet Venstre. Som ung højskolelærer på Askov måtte han søge hjælp hos en af de andre lærere for at blive klog på, hvad han burde stemme ved folketingsvalg. Det skulle dog ændre sig. Man skal ikke læse ret mange Jakob Knudsen-værker for at erfare, at han til marven er konservativ. Ikke i Lars Barfoed-forstand, men konservativ som én, der begræder, at det naturlige folkelige fællesskab imellem de forskellige klasser er under afvikling og er blevet afløst af kunstighed, ligemageri, snobberi og krigsretorik, hvor sognebørn og landsmænd bekæmper hinanden. Lyt blot til pastor Castbjerg i ”Den Gamle Præst”:

”Jeg er konservativ (...) blot for at *sinke* og blot for Menneskesjælens Skyld, er jeg det. Jeg ønsker ikke *andre* og ikke *bedre* Reformere, men jeg ønsker *slet ingen* Reformere; jeg ønsker, at det hele kunne staa stille en Tid, for om Menneskene dog kunne faa Stunder til at tage deres arme Sjæle med, som vi er rent kjørt fra. Alt i vore Dage har faaet dette forhastede ved sig, som Sjælene slet ikke kan taale. Derfor gjør de fleste aandelige Vækkelser og Rørelser i vore Dage mere Skade end Gavn.”

Jakob Knudsen er kort sagt bange for, at det såkaldte fremskridt skal føre til unatur og gøre mennesket rodløst. Han kalder det for ”vildfaren idealitet”, og hermed anklager han enhver form for idealisme, uanset om den er kirkelig eller politisk. Lærer Urup siger om den moderne socialstat i romanen af samme navn: ”Det er sgu pjask-raaddent det hele!” og ”Det er Tidens Slaphed, dens sjaskede Blødagtighed og Kraftløshed, der volder, at den er ugudelig”. For Jakob Knudsen er ugudelighed det samme som umenneskelighed og den humane idealisme synonym med menneskeforagt. Med hans egne ord må man ”slutte forlig med det virkelige liv” og tilstræbe, at ”idealiteten finder hjem til Gud, for uden Gud er idealiteten en frygtelig pine”.

OPGØR MED DEN SELVGODE KIRKELIGHED

Jakob Knudsen debuterede i 1898, men sit store gennembrud fik han året efter med ”Den Gamle Præst”. Den vakte enorm opsigt og forargelse, fordi den sanktionerede lovbrud, mord og selvmord. Samtidig var den et krast opgør med den selvgode vennemødegrundtvigske kirkelighed. I romanen gør Jakob Knudsen gældende, at loven skal herske uafkortet, men at bag den verdslige findes kærlighedens lov, som for det enkelte menneske må have forrang. Et par citater: ”Ulykkerne begyndte med de folkelige og religiøse bevægelser, som har inficeret samfundet med åndelig skarlagensfeber” og: ”Gud er også med den, der ved, de vil blive stikkende i synden. Guds fred befrier ikke fra samvittighedens bud, lige så vist som den aldrig hjælper mod tandpine. Men i Gudsfreden kan man aldrig helt fortvivle”.

”Den Gamle Præst” blev trods sin kontroversielle holdning og emnekreds en stor salgssucces, og sågar i Politiken blev den rosende anmeldt af Svend Lange, der bl.a. skrev:

”Havde den danske konservatisme mange forkæmpere som han, var den vel værd at slås med.” Ak ja, kunne man da blot finde en nutidig dansk forfatter og gøre Langes ord til sine egne!

Romanen ”Gjæring-Afklaring” behandles i antologien af mag art. Anders Thyrring. Her går han i kødet på en anden af bidragsyderne, Henrik Wigh Poulsen, og dennes bog fra 2001 ”Hjemkomsten og det åbne land”, hvor ”Gjæring-Afklaring” analyseres indgående. En af Henrik Wigh Poulsens konklusioner i bogen er, at Jakob Knudsen gennem sit forfatterskab lander på det synspunkt, at han – trods rodfæstet i kristendommen – insisterer på en omfavelse af moderniteten dvs. det moderne gennembruds litterære realisme, ikke blot som stilistisk teknikalitet, men som en fuldgyldig del af forfatterskabets anliggende.

DET MODERNE

Det tør siges, at de herrer Andersen og Wigh Poulsen ikke er enige på det punkt. Og via Studenterkredsens genopstandne tidsskrift blev man vidne til noget i vore tider så udsædvanligt som en veritabel litterær fejde. Det blev i sandhed både opbyggeligt og underholdende. Jeg vil mene, at Thyrring Andersens tolkning har mest for sig, nemlig den, at Jakob Knudsen stod i absolut modsætning til det moderne gennembrud og dets bannerførere. Jakob Knudsen nærede stor respekt og beundring for Georg Brandes, Johannes V. Jensen og andre af den ny tids mænd, men han delte ikke holdninger eller livsfilosofi med dem. Senest har Johan Chr. Nord i *Tidehverv* beskæftiget sig med samme emne. Måske er han den, der kommer nærmest på sandheden om Jakob Knudsens forhold til naturalisme og brandesianisme, når han her gør gældende, at for Jakob Knudsen selv var naturalismen en selvfølgelig del af de faktiske litterære strømninger, der nok brød frem i kølvandet på Brandes, men at den ikke nødvendigvis måtte dele ideologisk doktrin med brandesianismen.

Eller måske skal vi lade os nøje med Jakob Knudsens egne ord: ”Man skal ikke gå uden om naturalismen – man skal slås med den!”

Gjæring-Afklaring må betragtes som Jakob Knudsens hovedværk og måske han mest vellykkede og helstøbte. Hans samtidige og langt mere berømte forfatterkollega Henrik Pontoppidan var, som sagt, ganske vist en større stilist med et udsædvanligt elegant og flydende, ja moderne formsprog. Knudsens form er tungere og lidt altmodisch, men hans bedste værker, og herunder især Gjæring-Afklaring er på højde med det fineste i dansk litteratur. De rummer passager af stor skønhed og ikke så lidt tør og underspillet jysk humor.

Romanen, som i en vis forstand er en klassisk dannelses-/udviklingsroman er kraftigt inspireret af Jakob Knudsens egen barndom og ungdom. Den er et bidende opgør med på den ene side den overgearede og dæmonisk selvretfærdige jubelgrundtvigianisme, hvor all ikke-vakte betragtes som fortabte (jætter), og på den anden side den panteistiske

naturalisme, der dyrkede hengivelsen til øjeblikket og naturvidenskaben, og som så Darwins teorier som eneste forklaring på livet og dets sammenhæng.

I flere af de fortræffelige artikler i ”Jordens Grøde og Himlens væld” henviser forfatterne til Jakob Knudsens essay ”At kende sig selv”. Det kan der være gode grunde til, men det må undre, at lige præcis i Anders Thyrring Andersens artikel om ”Gjæring-Afklaring” er denne reference fraværende. Så meget desto mere fordi ”At kende sig selv” gennemspiller de samme overvejelser og når til samme konklusion som romanen. Ligesom hovedpersonen Karl Wintrup i ”Gjæring-Afklaring” igennem sin rejse ud og senere hjemkomst når til afklaring, konkluderer Jakob Knudsen i sit kendte essay, at man bliver sig selv, ikke i ”begejstringen”, ej heller i ”sin natur”, men i ”hengivelsen til et andet selv”.

I overensstemmelse hermed forkaster Karl i romanens sidste kapitler de to ”livssyn”, som har påvirket ham i hhv. barndom og ungdom: På den ene side den sværmeriske og dualistiske grundtvigianisme med det skarpe skel mellem åndspersoner og jætter. På den anden side den panteistiske naturalisme repræsenteret ved den underskønne men åndløse dryade Rebekka Woltersien.

KNUDSEN I DAG

For Jakob Knudsen er der en afgrundsdyb forskel på at *dyrke* naturen og at *være* naturlig. Set fra hans synsvinkel er de brandesianske naturalister uden natur. Romanens ”helt” er Karls far, den anonyme og lavmælte proprietær Wintrup, som bevæger sig i baggrunden af handlingen. Han er en mand med respekt for virkeligheden, og han afskyer det rodløse sværmeri, der – uanset om det er panteistisk eller ”kristeligt” - giver sig udtryk i en æstetisk og uansvarlig livsførelse, hvor intet har vægt ud over det at kredse om sig selv.

Om sådanne menneskers unaturlighed og uægthed siger proprietær Wintrup: ”De får (...) en hel Del Talemåder og Sentenser, som de lærer udenad og snakker og sludrer efter, og når de gør det, så er de fuldkomne, og så giver de Fanden i både Naturlighed og hele Resten”.

Kan man så påstå, at Jakob Knudsen har almen relevans i nutiden, eller er han blot den dinosaur, de toneangivende intellektuelle vil gøre ham til?

For at besvare det spørgsmål kunne man eksempelvis kaste et blik på den løbende politiske debat om tilstanden i den danske folkekirke. Se eksempelvis til den grasserende politisk korrekte fromhed, der trives som skimmelsvamp både her og der – og svaret må være klart.

Kast et blik på samfundsudviklingen. Læs om mødre, der hyler og skriger over supermarkeders samlekort. Lyt til biskopper, der kalder kristendom for ”kærlighed i ord og gerning”. Og provster, som vil indføre ledelse baseret på ”organisationens værdier”. Eller politikere, der vil gøre verden til et bedre sted at leve. Og en undervisningsminister, som er ved at fuldbyrde folkeskolens endeligt.

Jo, vist er Jakob Knudsen aktuel – som al stor kunst er det. Som samfundets salt og

peber. Igennem hele sit forfatterskab udstiller han farisæisme, hvad enten den er politisk eller religiøs. Han hudfletter kunstighed og unatur og gør op med den selvspejlende og åndløse æstetisme.

Jakob Knudsens værker er som vand på tørre agre. For her findes der respekt for virkeligheden - helt i modsætning til den spøgelsesverden, som tidens sværmeri er udtryk for.

Jordens grøde og himlens væde er en bog på rette tid og sted. Læs den. Og gik så til manden selv! For hos Knudsen er der god og nærende kost at hente.